

POOL SAJANDIT EMAKEELE SELTSI AASTARAAMATUT

Kümmekond sõjajärgset aastat olid eesti keeleteadusele nukrad. Enamik nimekaid eesti keele ja sugulaskeelte uurijaid ning keelekorraldajaid oli põgenenud välismaale. Siiajäänutele langes kohustus eesti keeleteadus elus hoida ning uus põlvkond keeleuurijaid peale kasvatada. See oli raske ülesanne mitte ainult uurijate, vaid ka publitseerimisvõimaluste vähesuse tõttu. 1940. aastal lakkas ilmumast nii Emakeele Seltsi keeleajakiri Eesti Keel kui ka Eesti Kirjanduse Seltsi ajakiri Eesti Kirjandus, mis oli samuti avaldanud keeleartikleid. Neid hakkas 1941. aasta algusest asendama kuukiri Eesti Keel ja Kirjandus. Uut ajakirja jõudis enne sõda ilmuda pool aastakäiku, pärast sõda selle väljaandmist enam ei jätkatud. Sõjajärgsetel aastatel ilmus üksikuid keelekirjutisi Tartu ülikooli ja teaduste akadeemia toimetistes ning ajakirjades Looming ja Nõukogude Kool, kuid spetsiaalset perioodilist keeleväljaannet polnud. 1946. aastal, kui Emakeele Selts viidi teaduste akadeemia alluvusse, oli küll arutatud seltsi aastaraamatu väljaandmist, kuid teoks see siiski ei saanud.

1950. aastate keskpaigaks oli kujunenud uus olukord nii meie keeleteaduses kui ka ühiskonnas. Ühelt poolt oli keeleteadlaskond täienenud noorte andekate uurijatega, kes olid äsja kaitsnud või peagi kaitsmas oma kandidaadiväitekirja (Juhan Peegel, Huno Rätsep, Valmen Hallap, Valdek Pall, Karl Kont, Eduard Väari jmt), teiselt poolt oli ideoloogiline surve nii ühiskonnas kui ka teaduses jäänud pisut nõrgemaks. Teiste sõnadega, vajadus uute avaldamisvõimaluste järele oli muutunud suuremaks ning takistused nende võimaluste loomisel väiksemaks. Igatahes andis Eesti NSV Teaduste Akadeemia Presiidium 1954. aastal Emakeele Seltsi aastaraamatu avaldamiseks oma nõusoleku ning 1955. aastal ilmuski aastaraamatu esimene köide. Suurimad teened selle saavutamisel ja hiljem aastaraamatu taseme hoidmisel olid akadeemik Paul Aristel, kes valiti 1955. aastal aastaraamatu toimetuskolleegiumi esimeheks ja oli selleks kuni oma surmani 1990. aastal.

1955. aastal ilmuma hakanud Emakeele Seltsi aastaraamatul (ESA) oli algusest peale väga vähe ühist selle aastaraamatuga, mis ilmus aastatel 1921–1926. ESA on ikka olnud teaduskogumik, seltsi algusaastate aastaraamatud aga olid vaid seltsi tegevuse aastaaruanded, s.o aastaraamatud kitsamas tähenduses. Samas on ka ESA ise olnud eri ajal üsna erinev. 1950./60. aastate alguse ESA-d olid peaaegu tervenisti soliidset teadustööde kogumikud. Aastaraamatulik osa piirdus vaid lühikese tegevusaruandega. VI (1960) köitest alates hakatakse küll avaldama ka juubelikirjutisi ja nekrolooge ning X (1964) köitest alates ka keelematerjale, kuid esialgu üsna sobivas proportsioonis teadusartiklitega. Suhted hakkavad paigast nihkuma 1970. aastatel. Hea kaastöö hankimine muutus üha raskemaks, sest keeleinimestel oli nüüd juba küllalt muidki avaldamisvõimalusi ja kuna ESA ilmunistsükkel oli pikem kui mujal, siis hakatigi aastaraamatut pidama järjest rohkem kohaks, kus avaldada lähedaid juubelilugusid ning „Meenutusi” või „Mõtteid ja mõlgutusi”. 1970. aastate keskel on igatahes kultuuriloolise ja ülevaatelise osakaal juba umbes kolmandik aastaraamatu kogumahust. Järsult langeb ESA teadustase aga alates 23. (1977) köitest, milles rakendus esimest korda nõue, et teaduskogumikud peavad olema temaatilised. Et vajalikku arvu kindlateemalisi kirjutisi oli autorite vähesuse tõttu eriti raske kokku saada, siis vähenes ESA maht hoobilt peaaegu poole võrra ning ühtaegu muutus teadusliku ja ülevaatelise osa suhe viimase kasuks. Kaks kolmandikku ülevaatelist ja üks kolmandik teaduslikku muutus tavaliseks. Sellise struktuuriga oli ESA nõukogude aja lõpuni.

1950./60. aastate ESA artiklites olid domineerivateks teemadeks eesti murded, kirjakeele ajalugu, ajalooline grammatika ja sugulaskeeled, sekka õigekeelsust ja kirjakeele grammatikat. Sugulaskeelte osakaal oli seejuures võrdlemisi suur, moodustades mõneski köites üle poole köite mahust. Lisaks läänemeresoome keeli käsitlevatele kirjutistele oli rohkesti Paul Ariste õpilaste kirjutisi ka kaugemate sugulaskeelte kohta. Sugulaskeeli käsitlevate artiklite osakaal vähenes pärast Sovetskoe finno-ugrovedenie ilmuma hakkamist 1965. aastal. 1960. aastatel hakkasid ilmuma ka üksikud kirjutised moodsama keeleteaduse vallast. Valmen Hallap, Tiit-Rein Viitso ja Mati Hint avaldasid olulisi artikleid fonoloogia ja morfoloogia alalt, 1970. aastatel lisandusid neile Huno Rätsepa kirjutised süntaksist. Oma üldilmelt on ESA siiski alati olnud traditsiooniline, keeleteaduse uued suunad on siia sattunud harva ja juhuslikult. 1970. aastate lõpu ja 1980. aastate aastaraamatutes on esikohal sõnavara

teema, millele osutavad ka kogumike pealkirjad, nt „Sõna ja nimi” 23 (1977), „Eesti sõnavara” 24 (1978), „Sõnavara probleeme” 25 (1979), „Eesnimedest oskussõnadeni” 26/27 (1980–1981), „Sõna ja termin” 34 (1988). Sõnavara oli küll tugevasti esindatud varemgi. Püsivalt esil on olnud ka keelekorralduslik temaatika, ehkki mitte sel määral, kui seltsi keelekorraldusliku tegevuse põhjal võinuks oodata. On probleemkirjutiisi, VÕK-i otsuseid ja ES-i keeleteoimkonna soovitusi.

Nõukogude aja lõpus, pärast Emakeele Seltsi teadussekretäri ja ühtlasi ESA tegevtoimetaja Heino Ahvena surma (1988) oli Emakeele Seltsi tegevuses mõõnaperiood. ESA 34. (1988) köite ilmutamine võttis aega kolm aastat (ilmus 1991). Seejärel jäi ESA publitseerimine üldse katki. Uuesti hakkas aastaraamat ilmuma alles 1998. aastal, kui seltsis oli teadussekretärina tööle hakanud Tõnu Tender. Pika pausi järgne köide kandis numbrit 35–42 (1989–1996) ja oli paratamatult ülevaatelisega küllastatud. Järgmistes köidetes olukord vähehaaval normaliseerus, ehkki tõsiteaduslike kirjutiste osakaal võinuks neiski olla suurem ja uurimuslikud kirjutised selgemini eraldatud ülevaatelistest.

Praegune ESA on üks kolmest eelretsenseeritavast, esindusliku toimetuskolleegiumiga ning rahvusvahelistes andmebaasides kajastatud keeleväljaandest Eestis (Keele ja Kirjanduse ning Linguistica Uralica kõrval) ning püüab nende näitajate ja nõuetega vastavuses hoida ka väljaande sisulist taset.

Emakeele Seltsi aastaraamatu toimetuse on südamest tänulik kõigile autoritele, samuti toimetajatele, toimetuskolleegiumi liikmetele, retsensentidele ja paljudele teistele, kes poole sajandi jooksul meie aastaraamatut teha on aidanud.

Emakeele Seltsi aastaraamatu peatoimetaja
MATI EREL